

ГІСТОРЫКА-ЭТЫМАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ БЕЛАРУСКАЙ АГУЛЬНАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Вытокі чалавечай культуры, як, магчыма, і імкненне да яе асэнсавання неабходна шукаць у глыбокай старажытнасці, калі завяршылася фарміраванне чалавека сучаснага тыпу і калі чалавек пачаў усведамляць сябе не «дзіцём прыроды», а свядомым творцам свайго лёсу. Відаць, на тыя далёкія часы прыпадаюць і першыя спробы апісаць словам асноўныя віды духоўнай культуры, што зарадзіліся яшчэ ў эпоху старажытнага першабытнага грамадства: рэлігію і міфалогію, музыку і тэатральнае мастацтва, архітэктuru і выяўленчае мастацтва.

Аднак такі прымітыўна-наіўны падыход не мае нічога агульнага з сур'ёзным навукова-тэрміналагічным апісаннем культуры, пра якое ўяўляецца магчымым весці гаворку толькі з ХХ стагоддзя, паколькі сам тэрмін «культуралогія» быў уведзены ў навуковы ўжытак у 1949 годзе, а як асобная навуковая дысцыпліна культуралогія і зараз знаходзіцца яшчэ ў стадыі канцэптуальнага афармлення і вызначэння базавага паняццёва-катэгарыяльнага апарату. Натуральна, што перыяд станаўлення самастойнага навуковага напрамку не абавязкова прадугледжвае стварэння ўласнай тэрмінасістэмы «з нуля». Культуралогія як спецыфічная сінкрэтычная галіна сацыягуманітарных ведаў ўяўляе сабой адзінства тэорыі і гісторыі культуры, а яе праблемы раней даследваліся культурнай антрапалогіяй і этналогіяй. Шырыня тэматычнага поля паняццяў, якія апісваюць культуру, вымагае абагульнення ведаў з самых розных навук, таму агульная культуралогія выкарыстоўвае і мадыфікуе катэгорыі і паняцці, уласцівыя філасофіі і сацыялогіі, эстэтыцы і мастацтвазнаўству, антрапалогіі і этнаграфіі, гісторыі і псіхалогіі, літаратура- і рэлігіязнаўству і г.д. Да гэтага зводу культуралагічных ведаў дадаюцца і распрацаваныя за апошнія дзесяцігоддзі уласна агульнакультуралагічныя катэгорыі, якія фарміруюць ядро тэрмінасістэмы культуралогіі.

Як бачна, у культуралогіі пры стварэнні ўласнай тэрміналогіі мелася даволі грунтоўная папярэдняя база ўжо існуючых паняццяў, таму, гаворачы пра гісторыю стварэння сістэмы агульнакультуралагічных тэрмінаў, неабходна ўзгадаць, што гэты працэс меў шмат агульнага з працэсамі фарміравання тэрмінасістэм іншых навук і адбываўся у агульным рэчышчы развіцця нацыянальнай мовы, культуры і грамадства. Увогуле гісторыя сучаснай беларускай тэрміналогіі вядзе свой адлік з перыяду кадыфікацыі беларускай літаратурнай мовы на пач. ХХ ст., калі на пісьме замацоўваліся выпрацаваныя раней асноўныя правапісныя і марфалагічныя нормы, а разам з тым фіксавалася і існуючая беларуская навуковая тэрміналогія. Аднак карані пэўнай часткі катэгарыяльнага апарату культуралогіі ідуць значна глыбей, у XVI ст., часы беларускага Адраджэння, і далей узыходзяць да антычнай традыцыі, паколькі асновай для стварэння культуралагічных тэрмінаў сталі лацінская і грэчаская мовы. Можна спрачацца і разважаць аб шляхах пранікнення ў старабеларускую мову лексікі лацінскага і грэчаскага паходжання, але мы не ставім гэта за мэту, адзначым толькі два асноўныя

напрамкі – праз царкоўнаславянскія творы (найбольш датычыць грэцызмаў) і заходнееўрапейскія мовы (дзе быў вельмы моцны ўплыў лацінскай лексікі), асабліва праз польскую.

Этымалагічную разнастайнасць сучаснай беларускай агульнакультуралагічнай тэрміналогіі прасочым па першым у Беларусі энцыклапедычным даведніку «Культуралогія» [Дубянецкі Э.С. Культуралогія: Энцыкл. давед. – Мн.: БелЭн, 2003. – 384 с.], дзе разглядаюцца асноўныя катэгорыі, тэрміны і паняцці, якімі аперыруе агульная культуралогія (наменклатурныя адзінкі і персаналіі намі пад увагу не бяруцца). З узятых за аснову больш за пяцьсот пазіцый найбольшую частку (30%) складаюць тэрміны, якія маюць лацінскае паходжанне: *адаптацыя, аберацыйнае дэкадзіраванне, амбівалентнасць, віртуальная рэальнасць, дыверсіфікацыя культуры, інкультурацыя, контркультура, мас-медыя, ментальнасць, нацыя, нігілізм, рытуал, сацыялізацыя, стратыфікацыя культурная, сублімацыя, талерантнасць, традыцыя, універсаліі культурныя, урбанізм, фрустрацыя культурная, цырк, эвалюцыянізм, экспансія культурная...* Грэчаскую аснову маюць пад сабой каля 21% тэрмінаў: *аксіялогія, антрапамарфізм, геданізм, герменеўтыка, генезіс, дыхатамія (культуры), зоамарфізм, (культурная) антрапалогія, магія, мімесіс, міфалогія, музыка, наасфера, політэізм, прагматызм, псіхааналіз, статыка (культуры), фенаменелогія, эзатэрычная (культура), этас, этнас...* Пашыраны і запазычаныя лацінскай мовай з грэчаскай (*архітэктура, ідэальны (тып), музыка, талент і інш.*). Як відаць, больш за палову агульнакультуралагічных тэрмінаў узыходзяць да старажытнагрэчаскай і лацінскай моў (што характэрна і для іншых славянскіх і заходнееўрапейскіх моў), з'яўляюцца найбольш старадаўнімі запазычаннямі, многія сталі інтэрнацыяналізмамі. Актыўна ўдзельнічае гэты пласт запазычанняў у сучасных словаўтваральных працэсах у тэрмінасістэме культуралогіі, выступаючы як цэнтральнымі, ядзернымі, так і перыферычнымі элементамі, прычым як звязанымі, так і незвязанымі кампанентамі : лац. *суб-(над)* (*субкультура, субэкумена*), *дэ-(з, ад)* (*дэгуманізацыя, дэцэнтрацыя*), *-цэнтрызм* (*афрацэнтрызм, еўропацэнтрызм, антропацэнтрызм*); *культурагенез, культуралогія / культура наводзін, культура побыту / культурна-эвалюцыйная школа, культурны імпульс, культурных колаў тэорыя* ; грэч. *кіна-(рухаю)* (*кінамастацтва, кінамузыка*), *этнас(племя, народ)* (*этнас, этналогія, этнічная культура, этнонім*), *андра-(мужчына)* (*андракефалізм, андрафобія*) і г.д.

Другое месца у колькасных адносінах падзяляе з грэцызмамі сваямоўная тэрміналогія (21%) (*адметнасць (культурная), адставанне (культурнае), Асветніцтва, асоба, валачобніцтва, гульня, дзікасць, жываніс, (калектыўнае) неўсвядомленае, мастацтва, навука, пакаленне, пераемнасць (культурная), першабытная (культура), прастора і час...*), якая часта звязана з этнакультурнымі рэаліямі Беларусі і абазначае сімвалы, архетыпы культуры: *дом, дрэва, крыж, зямля.*

З французскай мовы паходзіць каля 8% разгледжаных адзінак, рэпрэзентуючы пераважна сферу мастацтва: *акадэмізм, анамія, багема,*

дадаізм, жанр, імпрэсіянізм, інсталяцыя, калаж, код (культуры), мадэрн, сентыменталізм, сюррэалізм, фетышызм, шэдэўр, этыкет... Да таго ж яшчэ каля 3% запазычанняў з французскай маюць лацінскае (*глабалізацыя, пазітывізм, дэкадэнцтва, інтымізацыя(культуры), мода*), грэчаскае (*ідэал, метад(культурна-гістарычны), містыцызм, тэатр*) або іншае паходжанне: *будызм (фр. з санскрыта), карнавал (фр. з іт.)*.

Значна больш познімі ў часе, але блізкімі па колькасці да галіцызмаў (7%) выступаюць запазычанні з англійскай мовы (многія таксама на базе лацінскіх кампанентаў, напр., *акультурацыя*): *андэграунд, джаз, дызайн, імажызм, імідж (культуры), культурны герой (culture hero), (культурны) лаг, лэнд-арт, мюзікл, міксацыя, мінімальнае мастацтва (minimal art), оп-арт, рэдзі-мэйд, трыкстэр, фальклор, фільм, хэпенінг...* Яны прадстаўляюць у большасці ўжо рэаліі другой паловы ХХ стагоддзя, імклівага, хуткага, з рознабаковым развіццём навукі і актыўным узнікненнем мноства розных кірункаў і стыляў у розных галінах сусветнай культуры, калі паняццю не хапае часу на адаптацыю ў мове і адбор сваямоўнага адпаведніка.

Мала прадстаўлены ў агульнакультуралагічнай тэрміналогіі італізмы (да 2%), яны абмежаваны сферай музыкі, тэатральнага і выяўленчага мастацтва: *арабеска, аперэта, барока, графіці, опера, студыя, фрэска...* На запазычанні з іншых моў прыпадае каля 8% разгледжаных тэрмінаў культуралогіі. Гэта нешматлікія германізмы (*готыка*- з ням. праз іт., *кіч*) і паланізмы (*каштоўнасць, батлейка*), адзінкавыя запазычанні з арабскай (*іслам, суфізм*), персідскай (*зараастрызм*), палінезійскай (*табу*) моў. З Егіпта прыйшло *амарнскае мастацтва*, з Іспаніі *карыда*, з мовы паўночна-амерыканскіх індзейцаў *татэмізм*, з кельцкай *бардаўская песня*. Вельмі характэрны ўключэнні нацыянальных назваў праз назвы культавых рэалій, што паўплывалі на сусветную культуру і арганічна ўвайшлі ў многія мовы. У першую чаргу гэта датычыць японскай (*дзэн-будызм, ікебана, кабукі, сінтаізм, ямато-э*), кітайскай (*даасізм, канфуцыянства, цянь, інь-ян, жэнь, гун-бі*) і індзійскай (санскрыт) (*ёга, ведызм, йонілінга, гуру, джайнізм, індуізм*) моў.

Сказанае вышэй дае падставы сцвярджаць, што беларуская агульнакультуралагічная тэрміналогія ў значнай частцы ўзыходзіць да іншамовных крыніц і дамінуюць у ёй пераважна адаптаваныя ўжо ў беларускай мове даўнія запазычанні з класічных моў.